

УДК 347.433/435

Голубєва Немі Юрійвна,кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ БОРГУ ЯК СКЛАДОВОЇ ЗМІСТУ ЗOBOB'ЯЗАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

На сучасному етапі розвитку українського цивільного права одним з основних напрямів і перспектив розвитку цивілістичної доктрини має стати дослідження зобов'язального права. Зобов'язання з часів римських юристів і до наших днів завдяки своєму значенню в регулюванні цивільних майнових відносин завжди було предметом особливої уваги не лише законодавця, але й представників науки цивільного права. Здійснено чимало наукових розвідок цієї категорії, проте низка питань сучасного зобов'язального права, що постали у зв'язку з набранням чинності новим Цивільним кодексом України не отримали глибокого теоретичного вивчення й аналізу, що ставить відповідні завдання перед наукою цивільного права.

В рамках цієї статті зупинимось на понятті та сутності боргу – обов'язку боржника.

Будь-яке зобов'язання можна охарактеризувати як окрему норму поведінки, яка висувається до боржника, діяти в інтересах кредитора, як певна належність (рос. «долженствование», «долг»), тобто борг» [1, с. 236].

В цивілістичній доктрині, як правило, поняття «борг» та «обов'язок» використовуються як рівнозначні.

Термін «борг» походить від латинського *debitum*, що в свою чергу походить від дієслова *debere* – бути зобов'язаним, «долженствовать» (рос.). Відповідно *debitor* – боржник, *debitrix* – боржниця [2].

Л. А. Лунц вказував, що «денежным обязательством в широком смысле слова мы называем обязательство, предметом коего служат денежные знаки как таковые. ...Основным видом денежного обязательства является долг; обусловленный в определенной сумме денежных единиц» [3, с. 73 – 74]. Сучасна українська цивілістична доктрина визначає борг як грошову суму, що підлягає поверненню позичальником у зв'язку із закінченням договору позики або включає борг у поняття майна в широкому смислі слова.

Іноді у правовій літературі ототожнюють поняття «борг» та «зобов'язання». Р. Саватьє зазначав, що «обязательство иногда называют долгом.

Однако это относится лишь к тем случаям, когда предметом обязательства является передача денег» [4, с. 36]. При цьому треба враховувати, що під зобов'язанням (саме так переклали «obligatio» перекладачі) автор розумів обов'язок боржника на противагу вимозі – праву кредитора. Цього нюансу не враховують автори, що цитують названого автора, і тому, роблять невірні висновки про позиції Р. Саватьє з того чи іншого питання.

У багатьох цивільних кодексах інших країн поняття зобов'язання розкривається саме з точки зору дій боржника, а в деяких випадках саме поняття «зобов'язання» ототожнюється із обов'язком боржника. Так, у ЦК штату Каліфорнія бачимо повне ототожнення цих термінів: «обязательство есть правовая обязанность лица что-либо сделать или чего-либо не сделать» (§ 1427 «Понятие обязательства») [5].

У сучасній літературі також вказується, що «Долг – обязательство (договорное или не договорное), возникающее в результате сделки (действия или бездействия лица), невыполнение которого влечет за собой возмещение вреда (штраф, неустойка и т.д.) по решению суда» [6, с. 165]. Так автори коментують ст. 6 ЦК Республіки Узбекистан, а саме: положення про те, що «дочернее хозяйственное общество не отвечает по долгам своего основного общества (товарищества)».

Хоча у ЦК Республіки Узбекистан є прямі вказівки, що законодавець не розуміє під словом «борг» – зобов'язання. Так, у ст. 287 має назву «Перевод долга по обязательству, обеспеченному залогом» [7]. Очевидно, що не можна сказати «перевод обязательства по обязательству, обеспеченному залогом».

Часто поняття зобов'язання застосовується у сенсі заборгованості, коли розглядаються зобов'язання держави у літературі з фінансового права, економічні літературі.

М. Є. Сморгунова вважає, що термін «зобов'язання» слід розглядати тільки як обов'язок боржника в здійсненні яких-небудь дій або утриматися від здійснення певних дій. При цьому розширювальне тлумачення цього поняття окремими ученими,

Вважаємо, що у процитованій статті ЦК України законодавець має на увазі під терміном «борг» – обов'язок боржника (при чому, як правило, грошовий, адже предметом договору позики можуть бути родові речі, зокрема гроші). Логіка такого висновку наступна. Хоч вислів «борг, що виник із договорів...» може бути протлумачений двояко «обов'язок, що виник із договорів...» чи «зобов'язання, що виникло із договорів...». Але вислів, що вживається у ч. 2 процитованої статті «Заміна боргу позиковим зобов'язанням» не може означати «заміну попереднього зобов'язання позиковим зобов'язанням», оскільки попереднє зобов'язання, наприклад, зобов'язання із купівлі-продажу є складним і взаємним та складається не тільки з обов'язку оплатити товар (саме цей обов'язок може бути новованим), а й обов'язку передати товар (цей обов'язок, на нашу думку, теж може бути новованим, якщо предметом договору є передача родових речей, що співпадає із предметом договору позики, але новованим може бути тільки обов'язок однієї із сторін, оскільки позикове зобов'язання – одностороннє). Таким чином, двостороннє, складне зобов'язання не може бути нововане у одностороннє – позикове, новований може бути тільки обов'язок однієї сторони у попередньому зобов'язанні.

Але вислів, що вживається у ч. 2 процитованої статті «заміна боргу позиковим зобов'язанням» означає «заміну обов'язку позиковим зобов'язанням», оскільки у позиковому зобов'язанні – обов'язки має тільки одна сторона – вона ж боржник (стосовно визначеного обов'язку) і у попередньому зобов'язанні.

Навіть у тому випадку, якщо попереднє зобов'язання – одностороннє, просте і обов'язки несе лише одна сторона, то «заміна боргу позиковим зобов'язанням» не означає «заміну попереднього зобов'язання позиковим зобов'язанням», адже, якщо попередній договір повністю відповідав за предметом договору позики, то він не міг бути іншим договором, а був прихованим договором позики. Наприклад, названий у ст. 1053 ЦК України у якості прикладу договору, що може бути новованим, договір найму (зобов'язання, що виникає із договору) може бути одностороннім лише у випадку укладання договору про безоплатне користування майном (позички), але предмет у цього договору кардинально відрізняється від предмету договору позики.

Оскільки у відповідності до ст. 1046 ЦК України «за договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується

повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості», то предметом договору позики є грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками. Це означає, що новуватися може лише такий борг, що має ознаки предмету договору позики – грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками.

Отже, у вищеназваних випадках термін «борг» тим чи іншим чином асоціюється законодавцем із терміном «обов'язок боржника».

З іншого боку у відповідності до ч. 2 ст. 124 ЦК України «учасник повного товариства *відповідає за боргами* товариства незалежно від того, виникли ці борги до чи після його вступу в товариство» (курсив мій – Н. Г.).

Термін «відповідати за боргами» не може означати – відповідати за обов'язками (такого терміну нема в праві), логічно вважати, що «відповідати за боргами» означає «відповідати за зобов'язаннями».

Так само треба розуміти і ст. 1043 ЦК України, в якій вказано, що «Управитель несе субсидіарну *відповідальність за боргами*, що виникли у зв'язку із здійсненням ним управління, якщо вартості майна, переданого в управління, недостатньо для задоволення вимог кредиторів» (курсив мій – Н. Г.).

У відповідності до ч. 1 ст. 149 ЦК України «звернення стягнення на частину майна товариства з обмеженою відповідальністю, пропорційну частці учасника товариства у статутному капіталі, *за його особистими боргами* допускається лише у разі недостатності у нього іншого майна для задоволення вимог кредиторів» (курсив мій – Н. Г.).

Таке формулювання (особисті борги) вказує на те, що мається на увазі особисті зобов'язання учасника товариства, на противагу до зобов'язань товариства.

У відповідності до ст. 520 ЦК України «боржник у зобов'язанні може бути замінений іншою особою (переведення боргу) лише за згодою кредитора». Тут законодавець термін «переведення боргу» отожднює із терміном «заміна боржника», підкреслюючи, що на нового боржника перейдуть обов'язки попереднього.

У відповідності до ст. 534 ЦК України «у разі недостатності суми проведеного платежу для виконання грошового зобов'язання у повному обсязі ця сума погашає вимоги кредитора у такій черговості, якщо інше не встановлено договором: ... 3) у третю чергу сплачується основна сума боргу» (курсив мій – Н. Г.).

Очевидно, що вислів «сума боргу» означає певну *кількість грошових коштів*, а не грошове зобов'язання в цілому чи обов'язок боржника. У

цьому ж значенні вживається термін «борг» у ст.ст. 554 (вживається вислів «сплата основного боргу»), 625 (вживається вислів «сума боргу»), 966 (вживається вислів «сплатив суму боргу»), 1084 (вживається вислів «сума боргу»).

З абсолютною очевидністю законодавець вживає термін «борг» у значенні грошових коштів та цінних паперів у ст. 537 ЦК України, яка має назву «виконання зобов'язання *внесенням боргу* в депозит нотаріуса»: «1. боржник має право виконати свій обов'язок шляхом *внесення* належних з нього кредиторів грошей або цінних паперів у депозит нотаріуса в разі: ...» (курсив мій – Н. Г.).

Цікаво, що в рамках одного цивільно-правового інституту (його норм) вживаний термін «борг» у різних значеннях, мається на увазі норми про договір поруки.

Так, у відповідності до ст. 554 ЦК України «поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки». Тобто, вислів «сума боргу» означає певну кількість грошей, цінних паперів тощо, оскільки термін «сплата» зазвичай пов'язується саме із предметом грошових зобов'язань.

А в ст. 555 ЦК України вказано, що «поручитель має право висунути проти вимоги кредитора заперечення, які міг би висунути сам боржник, за умови, що ці заперечення не пов'язані з особою боржника. Поручитель має право висунути ці заперечення також у разі, якщо боржник відмовився від них або визнав свій борг». «Визнати борг» ймовірно означає «визнати себе зобов'язаним», «визнати свій обов'язок» у будь-якому зобов'язанні, а не тільки за грошовим зобов'язанням, оскільки ніякого натяку на грошове зобов'язання у статті нема та й договір поруки може укладатися на забезпечення різних зобов'язань.

У відповідності до ст. 559 ЦК України «порука припиняється у разі переведення боргу на іншу особу, якщо поручитель не поручився за нового боржника». Маємо вже третє значення – «переведення боргу», тобто переведення обов'язку боржника на іншу особу.

У спадковому праві також зустрічається термін «борг». Вважаємо, що законодавець його вживає у значенні обов'язків спадкодавця (звісно, що не будь-яких, а за зобов'язаннями), це завжди пасиви спадкового майна, на противагу активам (саме тому «борг» не може вживатися у якості «зобов'язання», адже у цьому випадку, воно може означати і активи). Наприклад, у відповідності ст. 1238 ЦК України «спадкоємець, на якого заповідачем покладено заповідальний відказ, зобов'язаний

виконати його лише у межах реальної вартості майна, яке перейшло до нього, з *вирахуванням частки боргів спадкодавця*, що припадають на це майно». Напевно, мається на увазі зменшення спадкової маси за рахунок виконання обов'язків спадкодавця за його зобов'язаннями.

У ст. 1281 ЦК України прямо вказується на наявність кредитора спадкодавця (спадкодавець – боржник), якого має бути повідомлено про відкриття спадщини, якщо спадкоємцям відомо про борги спадкодавця. Тобто, спадкоємці мають повідомити кредитора, якщо їм відомо про невиконані обов'язки за зобов'язаннями.

У ст.ст. 18, 545 ЦК України згадується термін «борговий документ». На жаль, поняття «борговий документ» у законодавстві не розкривається.

Таким чином, законодавець вживає термін «борг» у ЦК України у наступних висловах, які можна тлумачити як:

1. **Обов'язок:**

1) «погашати борги – означає виконувати обов'язки (ч. 3 ст. 44, ст. 366 ЦК України);

2) «сплатити борги» – означає виконати обов'язок (ч. 4 ст. 124 ЦК України);

3) прощення боргу – означає звільнення від обов'язку/ів (ст. 605 ЦК України);

4) у ч. 2 ст. 191 ЦК України термін «борг» вживається в одному логічному рядку, із терміном «право вимоги», а тому означає – обов'язок;

5) «заміна боргу позиковим зобов'язанням» означає «заміну обов'язку попереднього зобов'язання позиковим зобов'язанням», оскільки у позиковому зобов'язанні – обов'язки має тільки одна сторона – вона ж боржник (стосовно визначеного обов'язку) і у попередньому зобов'язанні, навіть у тому випадку, якщо попереднє зобов'язання – одностороннє, йдеться про обов'язок, адже, якщо попередній договір повністю відповідав за предметом договору позики, то він не міг бути іншим договором, а був прихованим договором позики (ч. 1 ст. 1053 ЦК України);

6) «переведення боргу» – означає заміну боржника, переведення обов'язків однієї особи на іншу, тобто «борг» у цьому вислові все ж таки означає «обов'язок» (ст. 520 ЦК України);

7) «вирахуванням частки боргів спадкодавця, що припадають на це майно» – мається на увазі зменшення спадкової маси за рахунок виконання обов'язків спадкодавця за його зобов'язаннями (ст. 1238 ЦК України); «борги спадкодавця» – обов'язки за зобов'язаннями (ст. 1281 ЦК України)

8) «визнання боргу або іншого обов'язку» – означає визнання обов'язку у грошовому зобов'язанні або іншого обов'язку (264 ЦК України).

